

**O‘ZBEKISTONDA TARAQQIYOT STRATEGIYASINING FALSAFIY-
METODOLOGIK ASOSLARI: INSON, QADRIYAT VA UZLUKSIZ
YANGILANISH DIALEKTIKASI**

Yuldashev Serobjon Urmonaliyevich

Farg‘ona Davlat Universiteti. Falsafa fanlari (DSc), dotsent

Ismoilova Shahzoda Zafarjon qizi

*Fargona Davlat Universiteti Tarix fakulteti Milliy g‘oya ma‘naviyat asoslari va huquq
ta‘limi yo‘nalishi 24-78 guruh talabasi*

Annotatsiya

Maqolada O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar va qabul qilingan uzoq muddatli strategik hujjatlarning falsafiy-metodologik asoslari tahlil qilinadi. Taraqqiyot tushunchasi Sharq va G‘arb falsafiy an‘analari, shuningdek, zamonaviy rivojlanish nazariyalari kontekstida talqin etiladi. Tadqiqotda inson omili, milliy qadriyatlar, tarixiy vorislik va yangilanishning o‘zaro dialektik bog‘liqligi ochib beriladi. Muallif strategik rejalashtirishni faqat boshqaruv texnologiyasi emas, balki jamiyatning o‘zini anglash va kelajakni ongli loyihalash shakli sifatida baholaydi. Maqola oxirida taraqqiyot strategiyasining falsafiy mezonlari tizimi taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: *taraqqiyot falsafasi, strategik rejalashtirish, inson kapitali, qadriyatlar tizimi, vorislik, dialektika, ma‘naviy yangilanish, ijtimoiy adolat.*

Kirish

XXI asrda davlatlar o‘rtasidagi raqobat tobora ko‘proq tabiiy resurslar yoki harbiy salohiyat bilan emas, balki bilim, tafakkur sifati va ijtimoiy kapitalning darajasi bilan belgilanmoqda. Shu sababli har qanday mamlakatning rivojlanish yo‘li haqida gap ketganda, «nima qilinmoqda?» degan savol bilan birga «nima uchun va qanday g‘oyaviy asosda qilinmoqda?» degan savol ham qo‘yiladi. Aynan shu ikkinchi savol falsafaning predmetiga kiradi.

O‘zbekiston so‘nggi yillarda keng ko‘lamli o‘zgarishlar bosqichiga kirdi. Iqtisodiyotni liberallashtirish, davlat boshqaruvini isloh qilish, ta‘lim va fanga e‘tiborni kuchaytirish, fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirish kabi yo‘nalishlar bir-biriga bog‘liq tizim sifatida olg‘a surilmoqda. Ushbu jarayonlarni faqat iqtisodiy ko‘rsatkichlar yoki huquqiy normalar orqali tushuntirish yetarli emas: ularning ostida muayyan dunyoqarash, qadriyatlar iyerarxiyasi va inson haqidagi tasavvur yotadi.

Tadqiqotning maqsadi — O‘zbekistonda taraqqiyot strategiyasining falsafiy-metodologik asoslarini aniqlash va ularni tizimlashtirishdan iborat. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: (1) «taraqqiyot» kategoriyasining falsafiy mazmunini aniqlashtirish; (2) strategiyada inson omilining o‘rnini ko‘rsatish; (3) milliy qadriyatlar va yangilanish o‘rtasidagi aloqani dialektik nuqtai nazardan yoritish; (4) strategik rejalashtirishning falsafiy mezonlarini ishlab chiqish.

Metodologiya. Ishda tizimli yondashuv, tarixiylik va mantiqiylik birligi, qiyosiy-tahliliy hamda hermenevtik (matn talqini) usullaridan foydalanildi. Normativ hujjatlar mazmuni falsafiy kategoriyalar — borliq, ong, erkinlik, mas’uliyat, zarurat va imkoniyat — orqali talqin qilindi.

1. «Taraqqiyot» kategoriyasining falsafiy talqini

Taraqqiyot g‘oyasi falsafa tarixida turlicha shakllarda namoyon bo‘lgan. Qadimgi davrlarda tarix ko‘pincha takrorlanuvchi sikl yoki «oltin davr»dan chekinish sifatida tasavvur qilingan. Yangi davr Yevropa falsafasida esa, ayniqsa Ma’rifatparvarlik davrida, tarix aqlning izchil yuksalishi sifatida talqin qilina boshlandi. G.V.F. Hegel tarixni erkinlik ongining o‘tib borishi deb ta’riflagan bo‘lsa, marksizm taraqqiyotni ishlab chiqarish usullarining almashinuvi bilan bog‘ladi. XX asr o‘rtalaridan boshlab esa taraqqiyotning bir tomonlama texnik-iqtisodiy tushunchasi tanqid ostiga olindi: inson va tabiat o‘rtasidagi muvozanat, madaniy xilma-xillik va ma’naviy tub ma’no masalalari birinchi o‘ringa chiqdi.

Sharq mutafakkirlari taraqqiyotni, avvalo, axloqiy-ma’rifiy kamolot sifatida tushunganlar. Abu Nasr Forobiy «Fozil odamlar shahri» asarida jamiyat farovonligini uning a’zolarining bilim va fazilat darajasi bilan bog‘laydi; yo‘lboshchi esa donishmand va adolatli bo‘lishi lozim deb hisoblaydi. Alisher Navoiy asarlarida inson qadri, mehnat, ilm va xalq g‘amxo‘rligi birlashgan ideal shakllanadi. Bu an’ana taraqqiyot — boylikning ko‘payishi emas, balki insonning ma’naviy jihatdan to‘lishuvi hamdir.

Zamonaviy rivojlanish nazariyalari ham shu xulosaga yaqinlashmoqda. Nobel mukofoti sovrindori Amartya Sen rivojlanishni «erkinliklarning kengayishi» deb ta’riflab, taraqqiyotning asosiy o‘lchovi — insonning o‘z hayotini tanlash imkoniyati ekanini ta’kidlaydi. BMT Taraqqiyot dasturining inson taraqqiyoti indeksi ham daromad bilan birga ta’lim va umr davomiyligini hisobga oladi. Demak, falsafiy jihatdan taraqqiyotni miqdoriy o‘lchov va sifatli kamolotning birligi deb ta’riflash mumkin.

Shu asosda maqolada taraqqiyotga quyidagicha ishchi ta’rif beriladi: taraqqiyot — jamiyatning o‘z qadriyatlariga tayangan holda, inson imkoniyatlarini kengaytirish yo‘nalishida ongli, izchil va tanqidiy o‘zgarishi jarayonidir.

2. Strategik hujjatlarning falsafiy mazmuni

O‘zbekistonda 2017-yildan boshlab Harakatlar strategiyasi, 2022-yilda esa «Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi» (2022–2026-yillar) qabul qilindi. 2023-yilda «O‘zbekiston – 2030» strategiyasi tasdiqlanib, uzoqroq ufqqa mo‘ljallangan maqsadlar belgilandi. Bu hujjatlarni bir-biriga bog‘lab turuvchi umumiy g‘oya — insonni islohotlarning markaziga qo‘yish tamoyilidir.

Falsafiy jihatdan bu yondashuvda uchta qatlamni ajratish mumkin:

Antropologik qatlam. Inson maqsad sifatida qaraladi, vosita sifatida emas. Bu qarash I. Kant ta’limotidagi «insonni hech qachon faqat vosita sifatida ko‘rmaslik» tamoyiliga mazmunan yaqin turadi, ayni paytda Sharq an’anasidagi inson qadri g‘oyasi bilan ham uyg‘undir.

Aksiologik (qadriyatlar) qatlami. Adolat, qonun ustuvorligi, mehnat, ilm, bag‘rikenglik kabi qadriyatlar strategik tanlovlarning mezonini vazifasini bajaradi. Masalan, ijtimoiy himoya yoki ta’limga ajratiladigan resurs — shunchaki xarajat emas, balki jamiyat qadriyatlarining ifodasidir.

Gnoseologik (bilish) qatlami. Strategiya o‘z muammolarini tan olishga, tahlil qilishga va ochiq muhokama qilishga tayanadi. Bu — o‘z-o‘zini tanqidiy anglash qobiliyati, ya’ni taraqqiyotning ma’naviy sharti.

Shuni alohida qayd etish joizki, strategiya hujjati falsafiy risola emas, lekin har bir ustuvor yo‘nalish ortida ma’lum falsafiy tanlov turadi: nimani birinchi o‘ringa qo‘yish, qaysi qadriyatni himoya qilish va qanday narxda rivojlanishni xohlash.

3. Inson omili: subyekt, kapital va ma’naviy mas’uliyat

Taraqqiyot jarayonining asosiy subyekt — insondir. Biroq «inson omili» iborasi ikki xil talqin qilinishi mumkin. Birinchisida inson mehnat resursi, «inson kapitali» sifatida ko‘riladi: uning malakasi va sog‘lig‘i iqtisodiy samaradorlik uchun muhim. Ikkinchisida inson o‘z-o‘zidan qadrlil mavjudot, erkin ijodkor va axloqiy mas’uliyatli shaxs sifatida tushuniladi. Sog‘lom strategiya bu ikki jihatni birlashtiradi: iqtisodiy samaradorlikni inson qadri hisobiga emas, balki uning orqali ta’minlaydi.

Bu yerda uchta falsafiy kategoriya alohida ahamiyat kasb etadi.

Erkinlik. Tashabbus, tadbirkorlik, ijodiy izlanish faqat erkin muhitda rivojlanadi. Biroq erkinlik o‘zboshimchalik emas: u qonun va boshqalarning huquqi bilan chegaralanadi. Shu bois huquqiy davlat va erkin shaxs bir-birini taqozo qiladi.

Mas’uliyat. Har qanday erkinlik mas’uliyat bilan birga yashaydi. Strategik qarorlar qabul qiluvchilar ham, oddiy fuqarolar ham o‘z tanlovining oqibati uchun javobgar. Mas’uliyat madaniyati shakllanmasa, eng yaxshi dastur ham qog‘ozda qoladi.

Ijtimoiy adolat. Imkoniyatlar tengligi taraqqiyotning ma'naviy qabul qilinishini ta'minlaydi. Islohot natijalari jamiyatning keng qatlamlariga yetib bormasa, u ijtimoiy ishonchni yo'qotadi. Demak, adolat — iqtisodiy o'sishning axloqiy sharti.

Ta'lim va fan ushbu kategoriyalarni amaliyotga aylantiruvchi asosiy institutlardir. Maktabdan universitetgacha bo'lgan tizim faqat bilim yetkazmaydi, balki tanqidiy fikrlash, hamkorlik va mas'uliyat ko'nikmalarini shakllantiradi. Shuning uchun ta'lim islohotini texnik jarayon sifatida emas, jamiyat tafakkurini qayta qurish jarayoni sifatida baholash zarur.

4. Milliy qadriyatlar va yangilanish dialektikasi

Har bir islohot «meros va yangilik» muammosiga duch keladi: o'tmishdan nimani saqlash, nimadan voz kechish kerak? Falsafiy jihatdan bu savol dialektikadagi inkor orqali vorislik (Hegelcha «olib tashlash» — Aufhebung) qonuniyati bilan bog'liq. Yangi bosqich eskisini butunlay yo'q qilmaydi: undagi hayotiy, qimmatli elementlarni saqlab, eskirganini yengib o'tadi.

O'zbekiston tajribasida bu qonuniyat ikki yo'nalishda ko'rinadi. Birinchidan, tarixiy xotira va milliy merosga murojaat: Movarounnahr ma'rifatparvarlik an'analari, Buyuk ipak yo'li bag'rikengligi, jadidlar harakati g'oyalari bugungi ma'naviy-ma'rifiy siyosatning tarixiy tayanchi sifatida talqin qilinadi. Jadidlar — Behbudiy, Fitrat, Avloniy kabi mutafakkirlar — millat taraqqiyotini ta'lim, matbuot va yangi usuldagi maktablar bilan bog'lagani bugun ham dolzarb. Ikkinchidan, tanqidiy qayta ko'rib chiqish: ma'muriy-buyruqbozlik davrining inertsiasini, formalizmni va yopiqlikni yengish.

Bu yerda ikki xavfdan ehtiyot bo'lish lozim. Birinchi xavf — an'anaviylik absolyutlashuvi, ya'ni merosni tanqidsiz sig'inish ob'ektiga aylantirish; bu jamiyatni yopiqlikka olib kelishi mumkin. Ikkinchi xavf — nihilizm, ya'ni o'tmishni butunlay inkor etib, tashqaridan keltirilgan modellarni mexanik ko'chirish; bu esa milliy o'zlikni yemiradi. Dialektik yondashuv ikkala ekstremumdan ham qochib, «o'zlikni saqlagan holda yangilanish» yo'lini tanlashni talab qiladi.

Shu ma'noda «Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari» kabi shiorlarni falsafiy nuqtai nazardan quyidagicha o'qish mumkin: tiklanish — o'zlikni anglash va tarixiy xotirani qayta jonlantirish bosqichi; yuksalish — shu o'zlik asosida yangi sifatga ko'tarilish bosqichi. Ular bir-biriga zid emas, balki ketma-ket va bir-birini to'ldiruvchi pog'onalar.

5. Globallashuv sharoitida strategik tafakkur

Bugungi dunyoda axborot almashinuvi tezlashgan, sun'iy intellekt, raqamli iqtisodiyot va iqlim o'zgarishi kabi omillar rivojlanish sharoitini tubdan o'zgartirmoqda. Bunday vaziyatda strategik tafakkur kamida uchta falsafiy sifatga ega bo'lishi kerak.

Birinchisi — noaniqlik bilan ishlash qobiliyati. Kelajakni to'liq bashorat qilib bo'lmaydi, shuning uchun strategiya qat'iy sxema emas, balki tuzatilishi mumkin bo'lgan yo'nalish

bo‘lishi lozim. Ikkinchisi — tizimli fikrlash: iqtisodiyot, ekologiya, madaniyat va ta’lim bir-biri bilan chambarchas bog‘liq, birining muammosi boshqasiga ta’sir qiladi. Uchinchi — axloqiy refleksiya: texnologik imkoniyat har doim ham maqsadga muvofiq yoki adolatli degani emas. Masalan, ma’lumotlar xavfsizligi, sun’iy intellektdan foydalanishning axloqiy chegaralari kabi masalalar texnik emas, qadriyatga oid masalalardir.

Global muhitda «ma’naviy immunitet» tushunchasi ham muhim: u begonalashtirish yoki izolyatsiya degani emas, balki turli g‘oyalar oqimida mustaqil fikrlay olish, haqiqatni yolg‘ondan ajratish va o‘z qadriyatlariga tayangan holda boshqa madaniyatlar bilan muloqot qila olish qobiliyatidir. Bunday immunitet cheklov bilan emas, ta’lim, media savodxonlik va tanqidiy fikrlash orqali shakllanadi.

6. Taraqqiyot strategiyasining falsafiy mezonlari tizimi

Tahlil natijalariga ko‘ra, strategik qaror va islohotlarni falsafiy jihatdan baholash uchun quyidagi mezonlar taklif etiladi:

№	Mezon	Asosiy savol
1	Antropologik mezon	Qaror insonning qadri va imkoniyatlarini kengaytiradimi?
2	Adolat mezoni	Natijalar jamiyatning turli qatlamlari o‘rtasida teng taqsimlanadimi?
3	Vorislik mezoni	Qaror tarixiy tajriba va milliy qadriyatlarni hisobga oladimi?
4	Yangilanish mezoni	U eskirgan munosabatlar va ko‘nikmalarni yengishga xizmat qiladimi?
5	Mas’uliyat mezoni	Qaror oqibati uchun javobgarlik mexanizmi mavjudmi?
6	Barqarorlik mezoni	U kelajak avlodlar manfaatini, jumladan ekologik muvozanatni inobatga oladimi?

Bu mezonlar tizimi strategik rejalashtirishda faqat «qancha» (ko‘rsatkich) emas, balki «nima uchun» va «kim uchun» degan savollarni ham qo‘yish imkonini beradi. Ular, shuningdek, ijtimoiy tadqiqotlar, ekspert baholash va jamoatchilik muhokamasi jarayonida amaliy vosita bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

7. Muammolar va istiqbollar

Falsafiy asoslar e’lon qilinganligi o‘z-o‘zidan ularning amalga oshirishini kafolatlamaydi. Taraqqiyot jarayonida bir qator qarama-qarshiliklar saqlanib qoladi: hujjat va amaliyot o‘rtasidagi tafovut, tez o‘zgarishlar va ijtimoiy ko‘nikmalarning sekin o‘zgarishi, shahar va qishloq o‘rtasidagi imkoniyatlar farqi, yoshlarning kutilmalari va mavjud imkoniyatlar

nisbati. Falsafiy nuqtai nazardan bu qarama-qarshiliklar taraqqiyotning ichki manbaidir: ularni yashirish emas, ochiq tan olib hal etish rivojlanishning shartidir.

Istiqbolda quyidagi yo‘nalishlar muhim ko‘rinadi: (a) falsafiy va ijtimoiy-gumanitar fanlarning strategik tahlil jarayonidagi ishtirokini kuchaytirish; (b) fuqarolarning qaror qabul qilishdagi qatnashuvini kengaytirish orqali strategiyani «yuqoridan berilgan» emas, «umumiy» loyihaga aylantirish; (c) yosh avlodda tanqidiy va ijodiy tafakkurni tizimli rivojlantirish; (d) tarixiy meros va zamonaviy fan yutuqlarini uyg‘unlashtiruvchi ma’naviy-ma’rifiy muhitni mustahkamlash.

Xulosa

Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni berish imkonini beradi.

Birinchidan, O‘zbekistonda taraqqiyot strategiyasi falsafiy jihatdan inson-markazlashgan paradigmaga tayanadi: inson bu yerda iqtisodiy resurs emas, balki jamiyat rivojining maqsadi va subyektidir.

Ikkinchidan, strategiyaning qadriyatlar tizimi — adolat, qonun ustuvorligi, ilm-ma’rifat, bag‘rikenglik va mehnat — taraqqiyotning ma’naviy mezonlarini belgilaydi va qarorlar qabul qilishda yo‘l-yo‘riq vazifasini o‘taydi.

Uchinchidan, yangilanish va vorislik dialektik birlikda amal qiladi: milliy meros inkor qilinmaydi, balki yangi tarixiy sharoitda qayta idrok etiladi.

To‘rtinchidan, globallashtirish va texnologik o‘zgarishlar sharoitida strategik tafakkur noaniqlik bilan ishlash, tizimli yondashuv va axloqiy refleksiya sifatlarini talab qiladi.

Beshinchidan, taklif etilgan oltita falsafiy mezon (antropologik, adolat, vorislik, yangilanish, mas’uliyat, barqarorlik) strategik qarorlarni baholashning amaliy vositasi bo‘la oladi.

Shunday qilib, taraqqiyot strategiyasi faqat rejalar majmuasi emas, balki jamiyatning o‘zini anglashi, qadriyatlarini tanlashi va kelajagini ongli ravishda loyihalashi shaklidir. Uning muvaffaqiyati hujjatlarning mukammalligi bilan birga, har bir inson tafakkuri va mas’uliyatining o‘rishiga bog‘liq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni «2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida».
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni «O‘zbekiston – 2030» strategiyasi to‘g‘risida».

4. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
5. Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.
6. Navoiy A. Mahbub ul-qulub. Mukammal asarlar to‘plami. – Toshkent: Fan.
7. Hegel G.W.F. Lectures on the Philosophy of History (Tarix falsafasi bo‘yicha ma’ruzalar).
8. Kant I. Axloq metafizikasining asoslari (Grundlegung zur Metaphysik der Sitten).
9. Sen A. Development as Freedom. – Oxford University Press, 1999.
10. UNDP. Human Development Report (so‘nggi nashrlar). – New York: United Nations Development Programme.